

ПРОФ. ДР І. ОГІЕНКО.

ПРОГРАМА
ОПИСУ КИРИЛІКСЬКИХ
СТАРОДРУКІК

1932

ПРОГРАМ ОПИСУ КИРИЛІВСЬКИХ СТАРОДРУКІВ.

Кирилівські стародруки в історії слов'янської культури займають поправді почесне місце. Друкарня встановину не була зарібковим закладом, - була вона культурно-освітнім огнищем, що пиріло навколо світло та знання, а тому майже кожна більша школа XVI-XVII віків звичайно мала й друкарню коло себе. Друкарні випускали багато цінних книжок, з яких частина загинула безслідно, але більша частина їх таки приховалася аж до нашого часу.

Кирилівське друкарство зачинається з краківських видань Івайполта Сіоля 1491 р., тягнеться через усе ХVI і XVII століття й доживає до XIX століття, все збільшуючись на силі та числі. З тих стародруків перше місце займають видання друкарень українських, друге - видання московські, третє - білоруські, а далі йдуть стародруки молдавсько-волоські та південно-слов'янські.

Вивчені ці стародруки надзвичайно мало, а навіть докладно й не описані, бо всі існуючі описи /§18/ зовсім коротесенькі, а тому правдивого значення стародрукованої культури не показують. На цім слов'янська наука втрачає дуже багато, бо стародруки - то цінне джерело для досліду історії нашої культури,

літератури, історії політичної, церковної і т.д.

Якоїсь усталеної норми для опису стародруків у нас ніколи не було, - кожний їх описував, як хотів.

Уважаю такий стан за ієнормальний, через що й подаю свою першу спробу "Програму опису стародруків", програму, опертого на сьогоднішньому стані науки.

Кирилівська палеографія й палеотипія стоять сьогодні на дуже високім науковім ступіні, і вимагають зовсім інших способів опису стародруків, аніж то робилося 20-30 літ тому. Дотеперішні описи часто не задовольняють навіть найменших наукових вимог, а то тому, що кирилівська палеографія, палеотипія та дипломатика належать у нас до наук, над якими поважно працює в цілому слов'янстві дуже маленька група вчених, а фахові історики цікавляться тими науками тільки в невеликому розмірі.

Бажаючи спопуляризувати так потрібний нам опис кирилівських стародруків, а також бажаючи прийти на допомогу тим, що останніх висновків кирилівської палеографії та палеотипії не знають і що глибоко цих наук не студіюють, випускаю в світ оцей свій "Програм", яко підручник для опису кирилівських стародруків. Програм уложено для опису монографічного, бо тільки такий опис цінний для науки, але в разі по-

треби його можна й скоротити, як про те говорить § 6. Укладав я цей "Програм" для потреб свого Палеографічного Семінара у Варшаві, чим і пояснюється така його детальність, бо я скрізь мав на очі навчити або остерегти своїх молодих працівників. У всяко-му разі праця моя виходить у світ тільки з бажання допомогти в описуванні цінного нашого стародрукованого спадку, а тим самим прислужитися розвиткові науки.

Слідом за цим "Програмом" виходять далі - програми опису кирилівських рукописів та грамот.

I. Загальні вказівки.

1. Перед описом книжки треба перше добре ознайомитись із цілим цим програмом.

2. Перед описуванням книжки перше добре прочитайте її всю та проаналізуйте. Не робіть ніяких висновків тільки з того, що випадково кидаетесь вам уві - робіть висновки з досліду цілої книжки. Не вважайте свою працю закінченою, коли ви не проаналізували книжку аж до самого кінця.

3. Для опису требе вибирати повний, добре збережений примірник, і тільки тоді, коли нема з чого вибирати, описуйте який-буль примірник. А що ліпше, в основу покладіть примірник найкраще збережений, а до ньо-

го додайте варте уваги з усіх примірників.

4. Для лішого зрозуміння описаного стародруку докладно ознайомтеся з історією тої друкарні, в якій книжку друковано, а також із життям та діяльністю цієї автора. Перечитайте відому вам літературу про книжку /§§131-133/.

Підручник Т.В.Огієнко. Історія українського друкарства, т.1, Львів, 1924; тут і потрібна література про кожну друкарню. С.Маслов. Українська друкована книга ХVІ-ХVІІІ вв. Київ, 1925р.-350 років українського друку, Київ, 1924 /"Бібліологічні Вісті", 1924, №3 т-3/

5. Що описуєте з книжки, описуйте найдокладніше, - слово в слово, буква в букву, знак в знак. Що в книжці видруковано цинобром /§52/, списіть червоним чорнилом чи олівцем або хоч підкресліть червоним олівцем.

6. Списуючи, уважайте уніяльних /великих/ літер скрізь, як в оригіналі /§ 16/.

7. Простопадною /сторчовою/ рискою /I/ скрізь зазначайте кінець рядка, а при змозі списуйте так, щоби ваш рядок рівнявся рядкові оригіналу.

8. При описуванні скрізь підіть ω /омега/, Λ , Υ , Ψ , Ξ , Θ /кругле е/, Θ /кругле о/, Θ , Σ /зілє/, Γ , $\{\}$ /кс/.

/пс/; не вільно цих літер замінювати буквами гражданськими. Інші літери списуйте буквами гражданськими.

9. Подачи для прикладу якесь слово, обов'язково зазначайте по ньому сторінку, з якої берете його зворотну сторону картки зазначаєте через б. Напр. 36, 56 і т. п./.

10. В уривках, які подаєте з книжки, зберігайте пунктуацію /знаки розділові/ оригіналу. Свої пунктуації ліпше не ставте.

11. Подавайте найдокладніший розмір в центиметрах чи міліметрах того, що описуете.

12. Зазначайте постійно сторінку книжки, про яку пишете /§9/.

13. Все найдікавіше сфотографуйте, а в разі неможливості - відмалюйте на кальку або хоч просто від руки.

14. Під фотографією обов'язково зазначте, з якої саме сторінки її знято, а також подайте, поскільки розмір валого фотографічного знімку відповідає розмірові оригіналу. Коли фотографія віддає оригінальний розмір, зазначайте це.

15. Коли з якихсь причин не можете описати стародрука докладно, як зазначає цей Програм, описані йо-

го /ам не потримуючись вказівок §6 т-т4/ скороочено, подаючи відповідь лише на розділи II-III /чи лише на вибрані головні питання з усіх розділів/. Пара-графи, що не підходять до описаної книжки, опустіть а на які не можете відповісти - напишіть про те.

І7. Титулова сторінка.

І6 Подати цілу титулову /заголовну/ сторінку, із-
чого не вилучаючи. Уніціяльних /великих/ літер вжив-
ати скрізь, як в оригіналі /§6/. Скопічйте цю сто-
рінку рядок в рядок /§7/.

Призімка: Коли подається титулова сторінка не
рядок в рядок, тоді кінці рядків обов'язково зазна-
чайте простопадними /сторчовими/ лініями /л, §7/

І7. Коли єсть можливість, сфотографуйте титулову
сторінку /§§І3-І4/.

І8. Коли титулової сторінки нема, встановіть із
змісту книжки її приближну назву, а при допомозі іс-
нуючих описів стародруків встановіть назву правди-
ву.

Підручники: И. Карагаев : Описаніе славяно-русских
книг /1491-1652, 1883 р./ див. "Сборник отл. русск.
языка и словесности", том 34/. - В. Ундовський: Отщерк
славяно-русской бібліографії /1491-1865/, 1871 р.-
И. Свініцький. Каталог книг церковно-славянской по-

чати, 1908 р.-K. Estreicher: Bibliografja polska,
cz. 11-111.

19. Зазначте, під яким № описано цю книжку в існуючих описах стародруків /§18/.

III. Зміст книжки, її склад та розміри.

20. Скільки карток /листків, аркутів/ у книці?

21. Із скількох карток складається згіток /із 4, 6, 8/? Скільки згіток у книці? Як згітки понумеровано /долі/ ?

22. Формат книжки: in f°, in 14°, in 8°, in 16°; спрощити до положенням водного знаку /§110/. Подати довжину й широту картки в центиметрах.

23. Описати, що вміщено на звороті титульної сторінки. Коли тут є герб і вірші під і над ним /епіграма/, списати вірші.

24. Списати повно й докладно посвяти /дедикації/, апробати, передмови й післямови та книжковий /"виходний"/ літопис в книці, взагалі все, що тут уміщено поза основним текстом.

25. На чиїх колти або чиїм приказом видруковано книжку? /§132/

26. Яка пагінація /нумерація, сторінкування/ книжки: згіткова, аркутівна чи сторінкова? Чи пагінація вгорі сторінки чи долі ~~і де саме посередині~~, правостороння чи лівостороння?

руч чи ліворуч сторінки? Чи зазначається пагінація літерами чи арабськими цифрами?

27. Чи пагінація йде правильно чи, може, поплутана? Коли поплутана, докладно зазначте, як і де саме. Чи нема карток без пагінації? Перевіряйте пагінацію від початку до кінця книжки, нічого не опускаючи.

28. Зазначити, скільки рядків тексту на повній сторінці; чи єсть відступлення від цеї норми? Для зрахування вибірайте сторінку повну й без розділових заголовків /бо така буде неповна/.

29. Чи текст друковано в одну чи в дві шапальти /колони/?

30. Зазначити, чи єсть передчитання /кустодії, слово під останнім рядком справа/ на сторінках?

31. Подайте в центиметрах розмір/висоту й широту/ друкованої площині/без колон-титулу й без рамок/.

32. Подайте в центиметрах ширину всіх маргінесів /шль чи берегів/:горішнього й долішнього, внутрішнього й зовнішнього. Чи не замалі маргінеси? Чи наявнісне великі?

33. Подайте коротко зміст цілої книжки, наводячи повно заголовки окремих частин, зазначуючи сторінки /початок і кінець/, де вміщено ці частини, і цитуючи цінніші місця дослівно, усе з додержанням §§ 5-14.

34. Чи на маргінесах книжки немає друкованих гlos /пояснень незрозумілих слів/? Важніші з них поспi-
суйте.

35. Яких авторів цитується в книжці? Чи не згаду-
ється якихсь історичних осіб? Перерахуйте їх. Як за-
значується цитатою авторів /§66/?

36. Чи немає в змісті книжки відголосків на того-
часні події? Поспiсуйте їх.

37. Коли це Євангелія, дайте хоч короткий опис II
поділу на зачала й роздiли/глави чи капітули/, чи
інший подiл. Чи єсть уже подiл роздiлiв на вiршi?
Чим вiдрiжняються передмови до Євангелiї вiд су-
часних? Коли це Требник, чи нема в нiм якихсь частин
живою мовою?

38. Коли в книжці вмiщено Мiсяцеслова, подайте список
мiсцевих свят, а також список мiсцевих святих, коли тiль-
ки вони єсть. Яка тут рiжниця вiд Мiсяцеслову сучасного?

39. Докладно описанiть Календаря чи Пасхалiю, коли
тiльки вона єсть у книжцi. Яким роком Пасхалiя почi-
нається? Чи це не рiк видрукування книжки або напи-
сання II.

40. Порiвняйте текст св.Лисьма чи богослужбовий з
сучасним і покажiть, яка мiж ними рiжниця.

41. Коли в кiнцi книжки вмiщено опис друкарських

помилок, спишіть його, або подайте важніші з помилок, коли список задовгий./Чи той список помилок не свідчить про друкарську техніку?/

IV. Прикраси.

42. Докладно списати всі прикраси в книжці: титульна/заголовна/сторінка, мініатюри/який їх сюжет/, заставки, кінцівки, ініціяли, рамки і т.п.

43. Зпініть докладно в центиметрах розміри кожного орнаменту.

44. Докладно зазначайте, на якій саме сторінці вміщено ту чи іншу прикрасу. Які прикраси тут повторюється?

45. Описати, якого стилю прикраси і яка їх мистецька якість.

46. Коли оздоба заголовної сторінки має символічний характер, описаніть її значення.

47. Опишіть докладно герба, коли тільки він єсть /пор. §23/.

48. Якого характеру ритини/гравюри/, - дереворити чи мідорити.

49. Чи долі на ритинах не зазначено прізвища ритівника/різбаря, гравера, повно чи тільки ініціалами/ та року? Списуйте всі написи на прикрасах.

50. Чи сторінки взято в рамці? Які ці рамці?

51. В яких сучасних виданнях уже видрукувано прикраси цієї книжки?

52. Коли в книжці вжито цинобри /кіновар, червона гарба/, зазначте, де саме її вжито.

53. Скомплійте хоч головні прикраси /фотографічно, на кальку або від руки, див. §13/, або зазначте, де ці прикраси вже видрукувано /§51/.

54. Коли маєте змогу, пошукайте в інших стародруках цієї друкарні тих самих прикрас, що в описуваній книжці, бо прикраси повторюються в різних книжках.

55. Якої форми закінчення окремих розділів чи частин в книжці /звичайне, на взір хреста, круга і т.п./? Чи не живиться тут лійкуватою формою?

Підручники для §§42-55: Д.А. Ровинський: Подробний словаръ русских граверов XV-XIX в.в., т. I-II, СПБ. 1895.- П. Попов: Матеріали до словника українських граверів, Київ, 1926 р./див. "Труды Українського Наукового Інституту Книгознавства", т. I/. - Е. Kastawiecki: Słownik rytowników polskich, Poznań, 1886 р.- Іл. Свенціцький: Початки книгопечатання на землях України, Жовква, 1924 р., 560 зників зо стародруків.- М. Макаренко: Орнаментація української книжки XVI-XVII ст., Київ, 1926.

v. Друкарська техніка.

56. Подайте опис усіх прифтів /черенок/, ужитих в книжці.

57. Подайте в міліметрах висоту літер строчних і прописних /уніяльних чи великих/. Висоту міряється в тих літерах, що не виносяться над чи під рядок.

58. Чи нема часом в описані стародрукові шрифту курсивного? Опишіть його.

59. Чи нема позбиваних чи попсутих літер?

60. Чи рівно кінчаться рядки справа? Яких заходів уживав друкар для вирівняння рядків справа?

61. Чи нема в книжці якогось некирилівського шрифту? Чи нема арабських цифр? Коли шрифт латинський, то який він: романський чи готицький?

62. Опишіть і зрисуйте всі особливі літери.

63. Чи нема лігатур /сполучених літер, монограм/?

64. Красота шрифту.

65. Якість друкарської фарби. Чи друк не розмазаний? Густота чорної фарби? Чи не бліда вона? Чи при набору наложено легенько чи грубим пластом?

66. Як зазначається перенесення слова з рядка до рядка? Чи не зазначено дитації /покликання на інших авторів/? /§35/.

67. Чи єсть колон-титули /заголовки сторінки

зворху/?

68. Чи де часом не зазначено, які друкарі друкували книжку?

УІ. Мова.

69. Якою мовою писано книжку? Чи скрізь одна мова?

70. Коли це мова церковно-слов'янська, то якого вона ізводу /рецензії/? Чи нема тут якихсь частин живою мовою /§37/? Чи нема цитат св. Письма живою мовою?

71. Опитіть докладніше цю мову, подавши більше прикладів.

72. Подайте більший уривок /напр., одну сторінку/ з книжки, яко приклад мови й правопису. Коли можна, подайте замість цього фотографію одної сторінки.

УПРАВЛЕНИЕ.

73. Докладно описані правопис книжки, звернувши увагу на вживання о - ω, ɔ, i - i, oy - ɔ, e - e, з - ɔ /зіло/ та - a на початку слів та в середині їх.

74. Опиніть правопис чужих слів у книжці. Як уживається в них і - і. е - ф. г - г. л і др.?

75. Опишіть усі засоби розріжнення однозвучних форм.

76. Як уживається тут паерків? Іх форма?

77. Опітіть правописні особливості кінця рядків тексту. Зверніть увагу на правопис кустодій і першого слова нової сторінки.

78. Опітіть докладно систему надрядкових значків /придихи, кендема титла/.

79. Чи придихів уживається тільки на початковім голоснім, чи може й на серединнім /на голоснім по голоснім/?

80. Де саме вживається кендеми /знак з двох варій/? Над якими словами? В яких саме формах? Яка форма кендеми? Чи не заступає вона й?

81. Опітіть систему титл.

82. Найдокладніше опітіть систему наголосів /акцентів/.

83. Яких значків уживається для зазначення наголосів /оксія, варія, камора/? Коли саме якого значка ставиться?

84. Чи не плутається оксії з варією?

85. Чи не вживається цих значків для зазначення початку чи кінця слова?

86. Де саме ставиться камору /периспомену/?

87. Чи не вживається камори для відрізнення однозвучних форм /§75/?

83. Докладно описіть, який саме наголос маємо в книжці південно-слов'янський, російський, український чи білоруський? Подайте на це більше прикладів.

Для §§ 82-83 див. І.Огіенко: Фонетика, а також: Наголос як метод означення місця виходу стародрукованих книжок, "Записки Наук. Тов. ім. Невч.", т.І36-І37.

89. Докладно описіть систему знаків розділових /інтерпункція/ в книжці, зазначуючи, в якій значенні /в порівнянні з системою теперішньою/ кожного значка уживається.

90. Чи нема ще якихсь значків в книжці, напр., значків для пояснення слів, для цитатії, читання і т.п.?

91. Списуючи значки, пильнуйте писати їх в точній формі оригіналу.

92. Описіть цілу систему винесених літер: які саме літери виносяться, які з них криється, а які ні, чи багато винесених літер, форма їх. Чи часте винесення в книжці рядків?

93. Докладно описіть традиційні південно-слов'янські риси в правопису.

Підручник для опису правопису див. Ів.Огіенко: Фонетика церковно-слов'янської мови, 1927 р.ст.І2-І20, для наголосу ст.ЗІ2-З39. Див. ще Ів.Огіенко: Новочас-

ний церковно-слов'янський правопис, 1927р., "Elpis", т.ІІ, ст.І6-39.

VIII. Записи.

94. Спіліть найдокладніше всі записи, які знаходяться в книжці на маргінесах чи в інших місцях.

/§§5-14/.

95. Так само спіліть усі записи на оправі книжки.

96. Списуючи, зазначайте, на якій сторінці запис /§§ 9 і 12/.

97. Яка форма письма записів? Якої землі це письмо?

98. Точно означте час запису, коли він не датований.

99. Якою мовою писано записи на книжці?

100. Коли записів багато, зазначте, скільки рук іх писало? Чи вони одної руки?

101. Як-що записів багато, поділіть їх на певні групи: записи писаря, власника книжки, читача, вкладні, побутові, історичні, полемічні і т.п.

102. Особливу увагу звертайте на записи датовані.

103. Коли запис дуже важливий або то автограф відомої особи, сфотографуйте його /§§13-14/.

104. Добре придивіться, чи нема чогось підчищеного або витертого в записах, особливо в роках та в на-

ний?

IX. Водний знак /Філігрань/.

106. Опігніть якість паперу книжки. Чи ціла книжка на однаковім папері?

107. Перегляньте на світло всі без винятку листки книжки і встановіть, чи папір має тільки один водний знак чи кілька?

108. Докладно опігніть водного знака /чи знаки/ з паперу книжки.

109. Подайте докладні виміри водного знака чи знаків в центиметрах.

110. Докладно зазначайте, в якім саме місці сторінки знаходиться філігрань /водний знак/ чи частина його: на середині /знак повний, тоді це $in f^o$ /, на середині внутрішнього маргінесу /половина знака, $in 4^o$ / чи вгорі або долі цього маргінесу /чверть знака, $in 8^o$ /. Пор. §22.

111. Зробіть фотографічний знимок або знимок на кальку водного знака чи знаків, вибіраючи для цього той, що найкраще видний /напр., на чистій сторінці/. Укажіть, в якім виданні цього чи подібного знака вигдрукувано.

112. Встановіть час водного знаку, коли тільки книжка не датована.

Підручники: Н. П. Лихачев: Бумага и древнейшія бумажные мельницы в Московском государствѣ, Спб. 1893.
 Н. П. Лихачев: Палеографическое значение бумажных водяных знаков, 1899, три тома. - І. Каманин і О. Вітвицька: Водяні знаки на папері, Київ, 1923. - С. Briquet & les Filigranes, томи I-IV, Paris 1907, вид. друге Leipzig 1923 р.

Х. Оправа.

ІІ3. Найдокладніше описаніть оправу: з чого вона/дубова чи картонова/, вік оправи /стара чи нова/, розмір її в центиметрах.

ІІ4. Чим покрито оправу - шкірою, матерією, пергаменом, папером? Колъор покриття?

ІІ5. Чи єсть на оправі оклад - жуки, наугольники, середники? З якого вони металю? В якім стані? Чи всі збереглися?

ІІ6. Якого характеру зашітки в оправі? Чи вони збереглися?

ІІ7. Що вирізано на окладі

ІІ8. Які прикраси на оправі?

ІІ9. Описаніть стан збереженості оправи.

ІІ0. Які прикраси й написи на хребті/спинці/ оправи?

ІІ1. Як обрізано книжку перед оправою? Чи не обтято

друкованого? Чи обріз книжки пофарбовано?

I22. Добре замалізуйте, чи часом для оправи не в'яли давніх пергаменових карток зо старим письмом або може якихсь карток із стародрукованих книжок чи рукописів.

Література до §§ I15-I21: Д. Ієрбаківський: Опра-
ва книжок у київських золотарів ХVІ-ХVІІІ ст., Ки-
їв, 1926. - Н. Курінний: Лаврські інтралігатори, Київ,
1926. - Д. Ієрбаківський: Золотарська оправа книжки в
ХVI-XIX ст. на Україні /"Вібл. Вісті" 1924, кн. I-3/.

XI. Стан збереженості книжки.

I23. Як збереглася вся книжка, - добре, середньо чи зле? Опитайте всі ушкодження книжки або хоч помітні-
мі з них.

I24. Чи не бракує початку чи кінця книжки? В якій
стані титулова сторінка?

I25. Чи всі аркуші в книжці, чи може чого бракує
/пізнасте це з пагінації або з передчитань /§30/.
Перерахувати докладно, яких саме аркушів бракує.

I26. Чи нема ушкоджених аркушів? Чи не попідклес-
вано їх? Чи міль не попсуvalа друку?

I27. Якого кольору папір? Чи дуже він забруд-
нений? Чи покаланий воском?

123. Чи не пообривано кінців аркушевих? Чи, може, їх обрізано при оправлюванні?

129. Чи нема рукою дописаних листів? Форма письма дописаного і його вік?

130. Які листи занадто зачитані, замарщені, брудні?

XII. Відомості про книжку.

131. Встановіть автора книжки, коло його не зазначено ясно /§4/.

132. Подайте зовнішню історію книжки, коли те можна зробити: коли й як її написано, на чий кошт видрукувано, скільки примірників друковано: таборок /1200/, півтаборок /600/ і т.п. і скільки було видань, як ширялась книжка, яке вона мала значіння, доля її і т.п. Чи не підпадала вона цензурі?

133. Встановіть друкарню, з якої вийшла книжка, коли того не зазначено ясно.

134. Де тепер переховується книжка і під яким значком?

135. Чи не була ця книжка вже передрукована? Коли ж була, то де саме?

136. Погукайте літературу про цю книжку.

XIII. Порівняння збережених примірників.

I37. Коли єсть можливість, докладно порівняйте між собою всі збережені примірники книжки й описані ріжниці між ними.

I38. При порівнянні зверніть увагу, чи немає ріжниці в збережених примірниках в тексті, в правопису, в закінченні рядків, в пагінації і т.п.

I39. Чи в збережених примірниках не ріжні присвяти й герби з епіграмами?

I40. Чи між збереженими примірниками описуваного стародруку часом нема друкарської підробки?

XIV. Значення описаного стародруку.

I41. Напишіть, яке значення має нам стародрук з погляду історичного, літературного, лінгвістичного, мистецького й іншого.

I42. Чи варто передрукувати його цілого або в уривках?

Варшава,

2.IV.1932.

I.Oгієнко.

